

Anna Kujawa

OCHRONA GRZYBÓW – CZAS NA REFORMY! KOLEJNY GŁOS W DYSKUSJI

Conservation of fungi – time for reforms!
Another opinion

ABSTRAKT: Rozważono potrzebę aktualizacji listy gatunków grzybów chronionych oraz czerwonej listy według kryteriów IUCN. Zwrócono uwagę na konieczność reformy w zbieraniu podstawowych danych o stanowiskach gatunków rzadkich i chronionych oraz na konieczność szerszej edukacji ekologicznej i sozologicznej.

SŁOWA KLUCZOWE: ochrona gatunkowa grzybów, gatunki zagrożone

ABSTRACT: The need for updating the list of protected species of fungi and the red list in accordance with IUCN criteria was discussed. The necessity for a reform in collecting basic data on rare and protected species locations was pointed out as well as the necessity for a broader environmental and sozological education

KEY WORDS: species protection of fungi, threatened species

Wstęp

Ochrona grzybów - czas na reformy! To hasło stało się motywem przewodnim referatu wygłoszonego na sesji wiosennej zorganizowanej w dniach 20-22 kwietnia 2012 w Łagowie przez Klub Przyrodników. Temat ochrony grzybów był przeze mnie poruszany w ostatnich latach kilkakrotnie (np. Kujawa 2007, 2010). Jest to temat o tyle wart uwagi, że stajemy przed koniecznością wypracowania nowej listy gatunków chronionych grzybów obejmującej przede wszystkim gatunki najbardziej zagrożone w Polsce, które w wyniku działań ochronnych mogą zostać uratowane przed wyginięciem.

Czas na nową listę gatunków chronionych i nową czerwoną listę?

W Polsce ochroną ścisłą objętych jest niemal 100 gatunków grzybów wielkoowocnikowych

(Rozporządzenie... 2004), 10 razy tyle uznano za zagrożone wyginięciem i umieszczono na czerwonej liście (Wojewoda i Ławrynowicz 2006). Do tej pory stwierdzono na terenie kraju występowanie 4250 gatunków grzybów wielkoowocnikowych (Wojewoda 2003, Chmiel 2006, Mułenko et al. 2008, Kujawa 2012). Szacuje się, że jeszcze około 1000 gatunków jest obecne w naszym kraju, ale nie zostały znalezione (Wojewoda 2003). Dane o biologii, wymaganiach ekologicznych i rozmieszczeniu w Polsce wielu gatunków są niekompletne. Bez takich danych nasza wiedza o tym, jak chronić najbardziej zagrożone gatunki i ocena, które są faktycznie najbardziej zagrożone, jest trudna i oparta głównie na intuicji i przypuszczeniach. Istnieje zatem pilna potrzeba zarówno opracowania nowej edycji czerwonej listy według kryteriów IUCN (Dahlberg i Mueller 2011), jak i podjęcia działań zmierzających do powszechniejszego zbierania danych o stanowiskach gatunków grzybów wielkoowocnikowych i ich udostępniania. Listy opracowane według

Jednolitych kryteriów IUCN powstały już w kilku krajach europejskich (m. in. Lizoń 2001, Gärdenfors 2005, Gyosheva et al. 2006, Holec i Beran 2006, Senn-Irlet et al. 2007). Polska, ze swoimi tradycjami ochrony prawnej grzybów, powinna jak najprędzej dołączyć do krajów, które mają oszacowane zagrożenie poszczególnych gatunków. Jednolitość stosowanych kryteriów pozwoli bowiem na ocenę zagrożenia szeregu gatunków w skali większych regionów (kilku krajów? całej Europy?).

Obecnie ochroną objętych jest 96 gatunków, 95 – ochroną ścisłą i 1 (*Inonotus obliquus*) ochroną częściową. Część gatunków jest bardzo rzadka, znana tylko ze stanowisk historycznych (*Tricholoma colosus*) lub z pojedynczych stanowisk współczesnych (m. in. *Antrodia albobrunnea*, *Hydnellum compactum*, *Geastrum hungaricum*, *G. lageniforme*, *Pycnoporellus alboluteus*), o części nie ma danych dotyczących stanowisk (Hydnellum geogenium, *H. peckii*). Kilkanaście gatunków występuje stosunkowo powszechnie (np. *Sarcoscypha austriaca*, *Fistulina hepatica*, *Geastrum striatum*, *G. triplex*, *Sarcodon imbricatus*, *S. squamosus*). Kilka zostało nawet uznanych za inwazyjne – *Meripilus giganteus*, *Mutinus caninus*, *Phallus hadriani*, *Sparassis crispa*, *Tulostoma squamosum* (Wojewoda i Karasiński 2010). Istnieje pilna potrzeba weryfikacji tej listy. Wyłączenia z ochrony gatunków częstych, niezagrożonych, a dla nowych, najbardziej zagrożonych (według naszej aktualnej wiedzy), ustanowienia prawnego parasola ochronnego.

Wraz z kompletowaniem nowej listy gatunków chronionych warto zwrócić uwagę na doprecyzowanie zakazów stosowanych w stosunku do grzybów i roślin i uszczegółwić je lub zmienić. Dobrym posunięciem wydaje się też odseparowanie roślin od grzybów na poziomie ustawy, tak, jak nie traktuje się łącznie zwierząt i roślin. W świadomości społecznej grzyby nadal są utożsamiane z królestwem roślin. Warto dbać o to, żeby zmieniać takie postrzeganie, tych odrębnych od roślin organizmów. Konieczne wydaje się także dokładniejsze zdefiniowanie pojęcia siedlisko grzybów w rozumieniu ustawowym,

tak, aby zakaz niszczenia siedlisk był precyzyjnie rozumiany i żeby było wiadomo, co to dokładnie oznacza dla poszczególnych gatunków.

Jak długie powinny być listy gatunków chronionych?

To pytanie budzi często sprzeczne odpowiedzi. Są zwolennicy list krótkich z gatunkami łatwo rozpoznawalnymi. Takie listy są przyjemniejsze dla odbiorców i łatwo jest prowadzić edukację dotyczącą ochrony tych gatunków. Na drugim biegunie znajdują się zwolennicy list maksymalnie długich obejmujących wszystkie zagrożone gatunki. Gdyby jednak przyjąć takie rozwiązanie, lista gatunków chronionych grzybów sięgałaby 2-3 tysięcy gatunków. Kompromisowym wyjściem wydaje się stworzenie listy obejmującej około 300 wybranych, najbardziej zagrożonych gatunków, których kondycja krajowej populacji w wyniku ochrony może się poprawić. Jednocześnie koniecznym warunkiem skutecznej ochrony przyrody jest szeroka akcja edukacyjna ucząca odpowiedzialnego podejścia do przyrody i jej zasobów. Promująca takie zachowania, które są najbardziej neutralne dla przyrody i środowiska. W przypadku grzybów wielkoowocnikowych coraz bardziej potrzebne jest też opracowanie zawierające spis „dobrych praktyk w ochronie grzybów” oraz opis jednolitej, rekomendowanej metodyki prowadzenia ocen oddziaływania na środowisko, inwentaryzacji mykologicznej obszarów rezerwatów, parków krajobrazowych i narodowych (np. do operatów ochronnych).

Skąd brać dane do oceny zagrożenia gatunków?

To jest jeden z podstawowych problemów dotyczący nie tylko grzybów wielkoowocnikowych, ale także roślin i zwierząt. Obecnie posiadamy bardzo rozproszone dane, które trudno jest skompletować na potrzeby opracowania zagro-

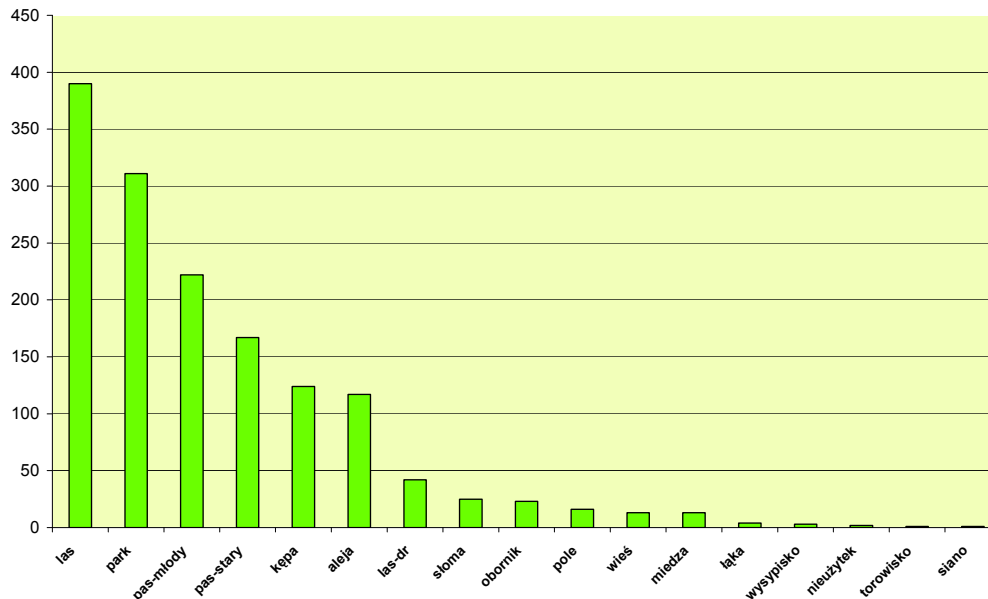
żenia grzybów. Wydaje się, że najprostszą drogą byłoby utworzenie centralnego rejestru danych biologicznych. Próby takie już istnieją, ale ponieważ ochrona gatunków ma być realizowana na poziomie poszczególnych gmin, w których znajdują się stanowiska chronionych gatunków, to najlepiej by było utworzyć hierarchiczny system zbierania danych, począwszy od gmin. Nie wiele gmin w Polsce doczekało się opracowań tak szczegółowych jak np. gmina Boleszkowice (Ziarnek i Ziarnek 2011). Idealem byłoby posiadanie w każdej gminie dostępnej ogólnie bazy danych o stanowiskach gatunków chronionych, rzadkich i zagrożonych. Wymagałoby to jednak drobiazgowej pracy biologów zawodowych i przyrodników amatorów oraz przeprowadzenia ogólnopolskiej powszechnej inwentaryzacji przyrodniczej i aktualizowania danych przynajmniej co kilka lat. Mimo, że taka inwentaryzacja i podstawowe zbieranie danych od poziomu gmin jest jedyną sensowną drogą prowadzącą do realnej ochrony siedlisk z gatunkami zagrożonymi, to jednak wydaje się, że ten pomysł jest w tej chwili niemożliwy do zrealizowania. Dopóki nie ma danych szczegółowych, trzeba opierać się na danych posiadanych i minimalizować zagrożenia dla najbardziej zagrożonych grup gatunków grzybów. Takimi grupami są przede wszystkim:

1. Gatunki naturalnych zbiorowisk leśnych, wymagających do swojego rozwoju niezakłóconych przez setki lat procesów ekologicznych charakterystycznych dla lasów naturalnych.
2. Gatunki saprofagiczne związane z martwym drewnem, które jest cały czas deficytowym substratem w przeważającej części lasów polskich.
3. Gatunki torfowisk i innych terenów podmokłych. Szczególnie drastycznie niszczenie takich środowisk widoczne jest w krajobrazie rolniczym, gdzie małe stawki śródpolne, wyrobiska, podmokłe, niewielkie obniżenia terenu często w różnym stopniu sukcesji, traktowane są jako miejsce dogodne do wywozu śmieci.
4. Gatunki muraw kserotermicznych, pastwisk i nienawożonych łąk.

5. Gatunki wydm śródlądowych, często poddawanych zabiegom zalesiania lub samodziennie zarastających.

Jak więc chronić grzyby?

Skuteczna ochrona grzybów realizowana jest najlepiej na terenach parków narodowych i rezerwatów przyrody. Jednak tereny te zajmują w Polsce niewielki obszar – 1,5% powierzchni (Bochenek 2012). Są od siebie oddalone i można określić je jako wyspy leżące w „oceanie antropogenicznego tła”. Wyspy obszarów ściśle chronionych są matecznikami dla gatunków najbardziej wrażliwych na przekształcenia w środowisku. Jednak, właśnie ze względu na małą powierzchnię, nie są wystarczające dla ochrony tych i wielu innych gatunków mniej wrażliwych, których liczebność populacji w Polsce zmniejsza się. Tereny poza rezerwatami i obszarami ściśle chronionymi w parkach narodowych są zazwyczaj w różnym stopniu poddawane stałej presji człowieka. Różne gatunki odmiennie reagują na zmiany wywołane działalnością ludzką. Dla ochrony różnorodności gatunkowej grzybów ważne są wszelkie działania sprzyjające grzybom realizowane właśnie w tym, dla większości zagrożonych gatunków, nieprzyjaznym antropogenicznym tle. O znaczeniu jego przestrzennej organizacji dla ochrony różnorodności biologicznej od dawna piszą ekolodzy, szczególnie w odniesieniu do przeważającego w Polsce krajobrazu rolniczego (m. in. Ryszkowski i Bałazy 1998, Symonides 2010). Podkreślają zgodnie ogromną rolę fragmentów nieużytkowanych rolniczo, przede wszystkim zadrzewień śródpolnych, oczek wodnych, miedz i parków wiejskich. Na terenach leśnych presja człowieka też jest zróżnicowana. Dla ochrony różnorodności gatunkowej grzybów największe znaczenie mają te fragmenty lasów, w których gospodarka leśna jest ograniczona (we wspomnianych wcześniej rezerwach przyrody, strefach ochronnych dla wybranych gatunków zwierząt, roślin i grzybów, użytkach ekologicznych, ostojach saprobion-

Ryc. 1. Liczba gatunków grzybów stwierdzonych w różnych siedliskach Parku Krajobrazowego im. gen. Dezyderygo Chłapowskiego.

Fig. 1. Number of species of fungi found in different habitats the Landscape Park gen. Dezyderygo Chłapowskiego.

tów, leśnych kompleksach promocyjnych, itp.). Coraz częstsze są głosy wśród samych leśników o potrzebie ochrony różnorodności gatunkowej w lasach (m. in. Łonkiewicz 1996, Gutowski et al. 2004, Sławski 2006, Czerepko 2008, Zalewski et al. 2009). W tych, ważnych dla ochrony różnorodności gatunkowej, fragmentach krajobrazu, znajdują się siedliska zastępcze dla wielu gatunków. W Parku Krajobrazowym im. gen. Dezyderygo Chłapowskiego, w którym pola uprawne i użytki zielone zajmują ponad 70% powierzchni, znanych jest prawie 700 gatunków grzybów wielkoowocnikowych (Kujawa niepubl.). Najbogatsze w gatunki są lasy, parki wiejskie oraz różnorodne zadrzewienia (ryc. 1).

Dbłość o organizację krajobrazu poza terenami chronionymi jest wciąż niedocenianym, a niezmiernie ważnym działaniem mogącym powstrzymać ubożenie krajowej różnorodności gatunkowej.

Pilna potrzeba szerokiej edukacji ekologicznej

Sądząc po tym, co obserwuje się w terenie, wiedza o tym, jak cenne w krajobrazie są tzw.

nieużytki, jest bardzo mała. „Centra różnorodności gatunkowej” w postaci niewielkich stawów, obniżen terenu porośniętych krzewami, rowów przydrożnych są zasypywane gruzem i śmieciami z gospodarstw, przydroża zaorywane są często do linii drogi, a coraz powszechniejsza moda na gładkie trawniki i iglaki przed domami eliminuje możliwości rozwoju wielu gatunkom. Reformy wymaga edukacja ekologiczna i sozologiczna. Podstawą wydaje się znowu poziom urzędu gmin, w którym powinien znaleźć się specjalista od ochrony przyrody, kompletujący dane o siedliskach i gatunkach z terenu gminy, dbający o edukację ekologiczno-sozologiczną na swoim terenie oraz obsługujący ogólnie dostępną bazę danych o cennych siedliskach i stanowiskach gatunków rzadkich i zagrożonych (w tym chronionych) z terenu gminy.

Przy takiej organizacji dostęp do danych o gatunkach zagrożonych byłby prostszy niż obecnie i ich ochrona mogłaby być skuteczniejsza. Dopóki nie zaczniemy traktować siedlisk rzadkich gatunków jako naszego wspólnego bogactwa, nie możemy nawet marzyć o skutecznej ochronie przyrody.

LITERATURA

- BANASZAK J. (Ed.). 2002. Wyspy środowiskowe. Bioróżnorodność i próby typologii. Wyd. Akademii Bydgoskiej im. K. Wielkiego, Bydgoszcz.
- BOCHENEK D. (Ed.). 2012. Ochrona środowiska 2011. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, 2011. (http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_se_ochrona_srodowiska_2011.pdf)
- CHMIEL A. 2006. Checklist of Polish larger *Ascomycetes*. In: MIREK Z. (Ed.). Biodiversity of Poland. W. Szafer Institute of Botany, Polish Academy of Sciences, Kraków.
- CZEREPKO J. (Ed.). 2008. Stan różnorodności biologicznej lasów w Polsce na podstawie powierzchni obserwacyjnych monitoringu. IBL, Sękocin Stary.
- DAHLBERG A., MUELLER G. M. 2011. Applying IUCN red-listing criteria for assessing and reporting on the conservation status of fungal species. *Fungal Ecol.* 4, 2: 147-162.
- GÄRDENFORS U. (Ed.) 2005. The 2005 Red List of Swedish Species. ArtDatabanken. Uppsala.
- GYOSHEVA M.M., DENCHEV C.M., DIMITROVA E.G., ASSYOV B., PETROVA R.D., STOICHEV G.T. 2006. Red List of fungi in Bulgaria. *Mycol. Balcanica* 3: 81-87.
- HOLEC J., BERAN M. (Eds.). 2006. Červený seznam hub (makromycetů) České republiky. *Příroda*, Praha, 24: 1-282.
- KUJAWA A. 2007. Grzyby - problemy ochrony. *Salamandra* 1, 23: 33-35.
- KUJAWA A. 2010. Ochrona grzybów wielkoowocnikowych w Polsce – stan aktualny, problemy i wyzwania. *Głos w dyskusji. Przegląd Przyrodniczy* 21, 2: 42-51.
- KUJAWA A. 2012. Grzyby makroskopijne Polski w literaturze mikologicznej. In: SNOWARSKI M. Atlas grzybów Polski. (<http://www.grzyby.pl/grzyby-makroskopijne-Polski-w-literaturze-mikologicznej.htm>).
- LIZOŇ P. 2001. Červený zoznam húb Slovenska 3. Verzia. December 2001. In: BALÁŽ D., MARHOLD K., URBAN P. (Eds.). Červený zoznam rastlín a živoíčov Slovenska. – Ochrana Prírody, 20. (supplement): 6-13.
- ŁONKIEWICZ B. (Ed.). 1996. Ochrona i zrównoważone użytkowanie lasów w Polsce. Fundacja IUCN Poland, Warszawa.
- MUŁENKO W., MAJEWSKI T., RUSZKIEWICZ-MICHALSKA M. (Ed.). 2008. A preliminary checklist of micromycetes in Poland. In: MIREK Z. (Ed.). Biodiversity of Poland 9. W. Szafer Institute of Botany Polish Academy of Sciences. Kraków.
- ROZPORZĄDZENIE Ministra Środowiska z dnia 9 lipca 2004 r. w sprawie gatunków dziko występujących grzybów objętych ochroną. Dz.U. 04.168.1765 z dnia 28 lipca 2004 r.
- RYSZKOWSKI L., BAŁAZY S. (Eds.). 1998. Kształtowanie środowiska rolniczego na przykładzie Parku Krajobrazowego im. Gen. D. Chłapowskiego. Zakład Badań Środowiska Rolniczego i Leśnego PAN, Poznań.
- RYSZKOWSKI L., BAŁAZY S. (Eds.). 1999. Uwarunkowania ochrony różnorodności biologicznej i krajobrazowej. Zakład Badań Środowiska Rolniczego i Leśnego PAN, Poznań.
- SENN-IRLET B., BIERI G., EGLI S. 2007. Liste rouge des champignons supérieurs menacés en Suisse. *L'environnement pratique* no 0718. Office fédéral de l'environnement, Berne et WSL, Birmensdorf.
- SŁAWSKI M. 2006. Co możemy zyskać pozostawiając kępy starodrzewu na zrębach zupełnych? *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo Leśnej* 8, 1: 45-56.
- SYMONIDES E. 2010. Znaczenie powiązań ekologicznych w krajobrazie rolniczym. *Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie*, 10, 4: 249-263.
- SZCZEPKOWSKI A., KARASIŃSKI D., GIERCZYK B., KUJAWA A., OBIDZIŃSKI A. 2010.

- Czarka austriacka *Sarcoscypha austriaca* (O. Berk ex Sacc.) Boud. w Polsce - nowe stanowiska i nowy substrat. *Parki nar. Rez. Przyr.* 29, 1: 27-36.
- SZUJECKI A. 2009. Wielkopowierzchniowa ochrona przyrody w Lasach Państwowych. *Studia i Materiały CEPL* 2(21): 10-16.
- WOJEWODA W. 2003. Checklist of Polish larger *Basidiomycetes*. In: MIREK Z. (Ed.), *Biodiversity of Poland*. Vol. 7. W. Szafer Institute of Botany, Polish Academy of Sciences, Kraków.
- WOJEWODA W., KARASIŃSKI D. 2010. Invasive macrofungi (*Ascomycota* and *Basidiomycota*) in Poland. In: MIREK Z. (Ed.). *Biological Invasions in Poland 1*. W. Szafer Institute of Botany, Polish Academy of Sciences: 7-21.
- WOJEWODA W., ŁAWRYNOWICZ M. 2006. Czerwona lista grzybów wielkoowocnikowych w Polsce. In: MIREK Z., ZARZYCKI K., WOJEWODA W., SZELĄG Z. (red.). *Red list of plants and fungi in Poland*. W. Szafer Institute of Botany, Polish Academy of Sciences, Kraków: 53-70.
- ZALEWSKI M., REFEROWSKA-CHODAK E., DUDEK D. 2009. Projekt optymalizacji sieci obszarów chronionych w Lasach Państwowych. *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej*. 11, 2: 226-234.
- ZIARNEK M., ZIARNEK K. 2011. Chronione, zagrożone i rzadko spotykane gatunki roślin naczyniowych w gminie Boleszkowice (województwo Zachodniopomorskie). *Folia Pomer. Univ. Technol. Stetin. Agric., Aliment., Pisc., Zootech.* 289, 19: 117-126.

Summary

The need to update the list of protected species and the red list as well as to establish widespread collection of data about rare and threatened species is becoming more and more urgent. Collection of basic data on species locations should be performed at a commune level, i.e. where the decisions on development of geodesic plots are issued and where the databases on threatened species should be universally accessible. Having such organization, the access to data on threatened species would be simpler than it is now and conservation could be more effective. What is also necessary is large-scale long-term ecological and zoological education of our society.

Adres autorki:

Anna Kujawa
Instytut Środowiska Rolniczego i Leśnego PAN
Zakład Biologii Środowiska
Stacja Badawcza w Turwi
ul. Szkolna 4
64-000 Kościan
e-mail: ankujawa@man.poznan.pl